
PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ IZMEĐU EROSA I TANATOSA

Marijan Mašo Miljić

The author examines from the literary-historical, historiographic and anthropological point of view the life of Petar II Petrović Njegoš, between Eros, as a personification of love and the principle of life and creation, the principle which elevates beyond physical existence towards spiritual spheres and the Absolute, and Thanatos as a personification of death, nonexistence and nothingness. Both of these principles pervade Njegoš's sense of his own extraordinariness, fascination with female beauty, both physical and moral, perception of human destiny and contemplation of the secrets of human existence, life and death.

Ni poslije dva vijeka od rođenja Petra II Petrovića Njegoša i 165 godina od njegove smrti i pored nespornih rezultata cijele jedne nauke – *njegošologije* i drugih nauka, ne jenjava interesovanje ni za njegov život, ni za njegovo djelo. Oni su i danas veliki izazov za književne istoričare, teoretičare književnosti, kritičare i estetičare, istoriofrafе, filozofе i psihologe, ali i za čitaoce, stručnjake i laike.

Čini se da i pored velikog broja tekstova – studija, članaka i rasprava, njegov život pokriva neka koprena misterioznosti, uprkos surovoj stvarnosti u kojoj je živio, vladao i stvarao. Pod tim oreolom se svrstao među najveće pjesnike evropskog romantizma a njegovo djelo je kruna crnogorske književnosti i jezika. No, u Njegošu svako traži svoga Njegoša. A samo je jedan – Njegoš.

Ovo moje slovo o njemu nije suviše pretenciozno ni ambiciozno, na temu koja je vrlo delikatna i teška, ali omogućava više pristupa – *Njagoš između Erosa i Tanatosa*.

Moj pristup je čisto književnoistorijski i historiografski, bez nekog velikog umovanja i promišljanja.

*Eros*¹ je personifikacija ljubavi i bog ljubavi kod starih Grka, načelo života i stvaranja, kod Platona Eros je zanos, čežnja za saznanjem ideja, nadahnuće koje uzdiže mišljenje iznad tjelesnog sadržaja i postojanja, kod Njagoša težnja prema Apsolutu.

A *Tanatos*² je persifikacija smrti, bog Smrti, sin Noći, brat bliznac Sna (Hipnosa), ali znači i nagon za smrću, želju za umiranjem.

Njagoš je dobro poznao semantiku i jednog i drugog pojma. U njegovom životu i stvaralaštvu imali su udjela i jedan i drugi.

Želio je i borio se da duže poživi, noseći teško breme trostruke uloge u svome biću: vladara, duhovnika i pjesnika.

Teško je, na osnovu podataka iz njegove biografije, utvrditi šta je, u stvari, Njagoša motivisalo za pojedina njegova djela, ako isključimo muze i slične nadnaravne sile.

Ivo Andrić je zapisao: „Žena stoji kao kapija na izlazu, kao i na ulazu ovoga sveta“.

U Njagoševu životu, pored majke Ivane³ koja ga je na svijet donijela, bilo je nekoliko žena koje su prvim viđenjem, pojavom ili susretom, svojom ljepotom ili gracioznošću, duhom i plemenitošću mogle uticati na njega, pjesnika izuzetne senzibilitnosti i žestokog zanosa.

¹ Dragoslav Srejić, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*. – 4. izd. – Beograd 1992, str. 145-146; Branko Bošnjak, *Filozofija. Uvod u filozofiju i rječnik*. – 2. prošireno izd. – Zagreb, 1977, str. 171.

² *Isto*, 399.

³ Njagoševa majka Ivana, rođena Proroković sa Njeguša, sestra njeguskog kneza Lazara Prorokovića, supruga Toma Stjepova Petrovića. – Risto J. Dragičević, *Članci o Njagošu*, Cetinje 1949. – „Njagoševi roditelji i braća“, str. 3–26.

Pustinjak cetinjski, kako je sebe doživljavao u osami i kame-
nom moru, pritisnut brigama državničkim i mukama narodnim,
vladar i vladika imao je rijetke prilike, uglavnom na svojim
putovanjima, da vidi i upozna „divne neke dame“, kako bi kazao
Blok, koje su na njega mogle ostaviti snažan utisak i pokrenuti
njegov Eros i stvaralački zanos. Kao vladar i vladika bio je stal-
no na oku svoga patrijarhalnog naroda, pod nadzorom domaćih
špijuna i stranih agenata i diplomata.

A Njegoš je, kao i svaki čovjek, imao svoje tajne, koje ni oni
nijesu mogli da dokuče.

U sprezi Erosa i Tanatosa u Njegoševom životu poseban
značaj je imala i njegova ljepota – fizička, duhovna i duševna.

O tome su, naročito o fizičkoj ljepoti, pisali brojni njegovi sa-
vremenici, putopisci, diplomate i drugi koji su dolazili na Cetinje
ili su se sa Njegošem susretali na njegovim putovanjima.⁴

⁴ Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegošev lik*, Cetinje 1963. – O Njegoševom
liku, ljepoti fizičkoj i duhovnoj svoja svjedočanstva ostavili su, prije svega, nje-
govi savremenici koji su imali priliku da se sa njim susretnu, da ga vide i upoz-
naju: Petar Dostinić, školski drug iz Herceg Novog, *Milorad Medaković*,
Ljubomir Nenadović, *Vuk Karadžić*, *Vuk Vrčević*, *Vuk Popović*, *Vasilj Popović*,
Matija Ban, *Đorđe Stratimirović*, *Imbro Tkalac-Ignjatijević*, *Milica*
Stojadinović-Srpkinja... i drugi; a od stranaca Englezi: *Viliam Barnet*, *lord*
Stenli, *Ser Henri Lajerđ*, *Edvard Levič Mitford*, *Čarls Lemb*, *Klarens Pedžet*,
Henrih Federik Vinington – Ingram, *A. S. Fezer*, *Gardner Vilkinson*, *Andrju*
Arčibald Peton, *Grant Daf*... i dr.; Italijani: *Bartolomeo Bjazeto*, *Frančesko*
Karara, *Nikola Tomazeo*, *Frančesko 'd'Ongaro*; Njemci – saksonski *kralj*
Fridrih Avgust, *Hajnrlih Štiglic*, *Gustav Riter fon Frank*; Rusi *Jakov Nikolajevič*
Ozereckovski i *Jegor Petrovič Kovaljevski*; Čeh *Viljem Dušan* i drugi.

Ruski diplomata Jegor Petrovič Kovaljevski, koji je, za Njegoševa života,
proveo četiri mjeseca u Crnoj Gori 1938. godine ostavio je svoju *zapisočku*:
„Njegoš je bio naročito visokog rasta, s crnom, kao smola kosom, koja se
spušta niz pleći, sa očima punim sjaja, pravilnim crtama lica. Vladika je

Recimo, Čeh Viljem Dušan je zapisao: „Našao sam čovjeka neviđene veličine i srazmjerne ljepote“.⁵ Njegoš se od rane mladosti isticao visokim stasom i ljepotom lica.⁶ Njegov sekretar, ađutant i prijatelj Milorad Medaković kaže da se vladika crnogorski isticao visokim stasom i ljepotom lica, da je imao „strelovito oko, umiljat pogled, plemenit stas, lijepo ophođenje i ljepotu ođela“, te da se odlikovao bistrinom, veselim pogledom i da je sve Crnogorce nadmašivao: „On je bio vanredna fizička pojava i najljepši čovjek u Crnoj Gori“.

Vuk Karadžić je pisao jednom prijatelju, između ostalog, o Njegošu: „Nema još punih dvadeset godina a veći je i ljepši nego ikakav grenadijer“, a na drugom mjestu kaže da je najljepši čovjek u Crnoj Gori, da ima umiljato i lijepo lice.⁷

Drugi su isticali Njegoševu „vatrenu narav pod dosta hladnom spoljašnošću“,⁸ kao i da je bio, pored visokog stasa, elegantan i „prijatnog pogleda iz crnih blagih očiju“.⁹

primjer muške ljepote“. Dalje kaže da je vladika imao prelijepo lice, da je rasta vrlo visokog i među Crnogorcima, da je imao umni izraz lica, oči više zamišljene nego žive“...

Njegoševu glavu mlađi njemački romantičar Hajnrh Štiglic poredi sa Zevsovom glavom, a veli i on da je rasta bio visokog i srazmjernog. Po Ser Henriju Lajerdu (1839) crnogorski gospodar je bio visok 7 i po stopa, pravilno razvijen, lijep i dostojanstven. „Iako su Crnogorci visoki, on je sve prevazilazio i odvajao za čitavu glavu“. – Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegoševa ljepota*, AIICG, fasc. 324/8, str. 3-5.

⁵ Vilem Dušan, *Sprava o Černa Hore a o Černohorcieh*. – Časopis Českého Museum (Prag), 4, 1850, 517.

⁶ V. M. Medaković, *P. P. Njegoš posljednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad 1882, str. 119.

⁷ *Vukova prepiska*, II, str. 343.

⁸ Matija Ban, *Drugi susret sa vladikom Radom* – Politika 15. IX 1925.

⁹ Đorđe Stratimirović, *Uspomene generala Đorđa Stratimirovića*, Beč – Zagreb – Lajpcig 1913, str. 51.

Zaista, Njegoša je priroda obdarila lijepim tijelom i duhom bogato, čega je i on sam bio svjestan.¹⁰

On je volio da bude u društvu žena, da razgovara i uživa u njihovom prisustvu, ljepoti, šarmu i radoznalosti. Svojom pojavom, ljepotom i stasom izazivao je pažnju gdje god se kretao, a naročito ženske poglede, maštu i dopadanje, erotski zanos.

Petar II Petrović Njegoš je i u svome životu i u književnom opusu bio fasciniran ženskom ljepotom. Žena je za njega bila moćna poetska inspiracija.¹¹ Pojam ženske ljepote kod Njegoša se vremenom izgrađivao i razvijao: u životu se transponovao u stihove, u neku lirsku formu, dok se u njegovom književnom djelu kretao „od spiritulizacije prema njenom konkretnom liku“.¹² Vizija ženske ljepote se zgušnjavala u likove, a stvarni likovi u stihove.

Sputan obzirima, kao vladar i crkveni poglavar nastojao je da se drži pisanih i nepisanih pravila, ali se dovijao da svoj odnos

¹⁰ U svome *Testamentu*, napisanom 20. maja 1850. godine u Prčanju, Njegoš kaže: „Hvala ti, Gospodi, jer si me na zemlji nad milionima dušom i tijelom ukrasio.“ Ali o sudu drugih o njemu možda najbolje svjedoči Milan Rakočević, pisac studije o Njegošu: „O njegovoj fizičkoj ljepoti kruže i danas mnogobrojne anegdote među kojima je najpoznatija ona u kojoj se ističe *sud turskih kaduna* o vladčinom licu i figuri. Priča se da je jednom prilikom Njegoš došao u posjetu nekom svojem prijatelju, turskom paši, ođeven u lije-po crnogorsko odijelo, kad su ga pašine žene iz harema videle, zadivila ih je njegova ljepota i mlade su odmah primijetile: „Kako je lijep ovaj đaur. Sigurno ima deset žena u haremu?“, našto im je jedna starija kaduna odgovorila, da je to „đaurski vladika“, kome vjera zabranjuje ženidbu. Zaprepašćene, kadune su s ogorčenjem odgovorile: „Ta vjera ništa ne valja“. – Milan Rakočević, *Crnogorski Prometej*, Ljubljana 1940; fototipsko izdanje Podgorica: Društvo za očuvanje baštine 1998, str. 36.

¹¹ Krsto Pižurica, *Žena u Njegoševom djelu*, Podgorica 2003, 149 str.

¹² *Isto*, str. 34–57.

prema ženi i njenoj ljepoti učini diskretnim. Žena i njena ljepota je u Njegošu budila eros, žudnju za stvarnim susretima i strastima, ostvarenjem snova: od žene-vile, preko Flore, do individualiziranih književnih junakinja.

Njegoša su stvarni susreti sa ženama nadahnjivali na pjesmu, u kojoj je nalazio način kako da izrazi svoj eros, erotska osjećanja, a da sačuva trostruko dostojanstvo – vladara, vladike i pjesnika. Bio je izdašan u slikanju ženskih likova i njihove ljepote.¹³ Eros je trijumfovao u stvarnim susretima i doživljajima. U njima su do izraza dolazila Njegoševa oduševljenja, snaga emocija, silina strasti, erotski izlivi do ekstaze, što je uzdizalo do apsolutne ljepote.

Susreti sa lijepim ženama indukovali su nadahnuće i bili podsticajni za nastanak njegovih djela.

O Njegoševom životu prije stupanja, sa sedamnaest godina, na crnogorski vladarski prijesto, uvođenja u kaluđerski život Cetinjskog manastira i kasnijeg hirotonisanja za mitropolita u Petrogradu, malo se zna. Istina, postoje izvjesna izmišljanja i domišljanja njegovih političkih protivnika, kako za života tako i po smrti, kao i o njegovoj dvadesetogodišnjoj vladavini Crnom Gorom.

Kotor je bio prva kapija kroz koju je vladika Rade, u kaluđerstvu narečeni Petar II, koji je vremenom izrastao u Njegoša, odlazio u veliki svijet i iz njega se vraćao, đe su ga Crnogorci i ispraćali i dočekivali. Osim uzgrednih stanica Dubrovnika i Zadra, đe je nakratko svraćao na svojim putovanjima parobrodom, Trst je bio sudbinska luka i grad u kome je kraće ili duže boravio i odakle je odlazio u Beč i Petrograd, ili u Veneciju i druge italijanske gradove. U Trstu je boravio petnaestak puta. U njemu je 1844. godine sreo i Floru Fabri Bretin, balerinu koja je na njega ostavila snažan utisak i moćno pokrenula stvaralački

¹³ *Isto.*

zanos iz koga su u velikoj mjeri, za tri godine, od 1844. do 1847. nastala njegova najznačajnija djela: *Luča Mikrokozma*, *Gorski vijenac* i *Šćepan Mali*, naravno uz pročitane literaturu, veliko književno iskustvo i, nadasve, neponovljivu genijalnost.

Petar II, koga su na Opštcernogorskom zboru 19. oktobra 1830. narod i glavari izabrali za vladiku, znači vladara, pošao je u junu 1833. u Rusiju na hirotonisanje za mitropolita. Imao je tu čast da hirotoniji prisustvuju i ruski car i carica. Od ruskog imperatora je na dar dobio mitru a od carice skupocjene vladičanske odežde.

Kad je Njegoš te godine bio u Rusiji „svoiem visokim rastom, svoiem umiljatiem i lijepim licem, očaravaše sve one, koji na njega pogledahu... Ovakve divne crte mladoga vladike, očaravahu plemenita srca, dobrie i velikodušnie Rusa“.¹⁴ Tom prilikom ruski car Nikolaj I primio je u audijenciju mladog crnogorskog gospodara. Po pričanju, Njegoševa zadivljujuća pojava je iznenadila cara, koji je i sam bio velikog rasta. „Vi ste veći od mene!“, kazao je car. Njegoš mu je na to duhovito uzvratio: „Samo Gospod Bog je veći od cara ruskog“. Odežda za hirotonisanje je „posebice naručena“ zbog „neobičnog rasta vladčina“.¹⁵

U Petrogradu je dvadesetogodišnji vladika, vladar Crne Gore bio svuda lijepo dočekivan i pozivan u visoko društvo, đe je imao prilike da se upozna i sa lijepim damama, ali o tome nema podataka.

Kasnije je „otmeni svijet na svim dvorovima uzdisao za ovijem knezom duhovnikom a on je bio tako malo u stanju oteti se ovim čarima“.¹⁶

¹⁴ Milorad Medaković, *P. P. Njegoš...*, str. 68.

¹⁵ Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegoševa lepota*. – AIICG, fasc. 324/g, str. 2.

¹⁶ V. M. R., Imbro pl. *Tkalac o pjesniku „Gorskog Vijenca“* – Srđ, Dubrovnik 1903, str. 132. – Imbro Tkalac-Ignjatojević, književnik i publicista, koji je Njegoša upoznao u Beču, kod Vuka Karadžića za vrijeme štampanja, *Gorskog vijenca* 1847. godine, zapisao je kasnije: „To je nesporno bio

Drugi put Njegoš je krenuo u Rusiju u decembru 1836. godine u pratnji svoga brata od strica, bivšeg ruskog vojnog pitomca, Đorđija Savova Petrovića,¹⁷ da se opravda kod ruskog cara i vlade od optužbi i kleveta Ivana Vukotića,¹⁸ bivšeg predsjednika crnogorskog Senata, s kojim je 1834. godine došao u sukob. Njegoš je dugo boravio u Beču, čekajući odobrenje za polazak u Petrograd. Revoltiran na austrijsku i rusku diplomaciju, tražio je pasoš da pođe u Pariz, što je izazvalo veliku zabrinutost i kod austrijske i kod ruske vlade.¹⁹ U Beču je proveo duže vrijeme, i tamo je upoznao dosta značajnih ljudi sa južno-slovenskog prostora i iz visokih bečkih krugova.

Za ovu temu posebno je, između ostalog, važan susret i poznanstvo sa Melanijom,²⁰ suprugom kneza i kancelara austrijskog

najljepši čovjek, koga sam ja ikada u svome životu vidio; jedna sjajna pojava s potpunom srazmjernošću svih svojih djelova, s klasično lijepim licem i ozbiljnim, ali blagim nježnim izrazom, s gotovo ženskim malim rukama... Nosio je kratko potsječenu okruglu bradu... Njegova izvanredna ljepota učinila je velike utiske na dvorovima u Petrogradu, Beču i Napulju*...

¹⁷ Đorđije Savov Petrović (Njeguši, 1800 – Zadar, 1868) potpredsjednik i predsjednik crnogorskog Senata, Njegošev brat od strica.

¹⁸ Ivan Ivanović Vukotić (Podgorica, oko 1770 – Rusija, oko 1840) – izaslanik ruske vlade, 20. I 1832. postavljen za predsjednika crnogorskog Senata. Pošto nije uspio da se dokopa vlasti, krajem 1833. vratio se u Rusiju. Oklevetao je Njegoša kod ruskih vlasti, tako da je crnogorski vladika morao da putuje u Petrograd da se opravda kod ruske vlade.

¹⁹ Jevto Milović, „Njegošev boravak u Beču 1836. i 1837. i njegov pokušaj da pođe u Pariz“, *Istorijski zapisi*, Cetinje 1954, god. VII, knj. H, sv. 1-2, str. 76-118.

²⁰ Grofica *Melanija* (Melanie Zischy Ferraris, 1805-1854), supruga austrijskog državnog sekretara Meterniha, za koga se udala 1831, a sljedeće godine dobili su ćerku Melani. Melanija je bila dvostruko mlađa od svoga supruga. Ona je 1837. imala 32 godine a Njegoš 24. Umrkla je tri godine po Njegoševoj smrti u 49. godini života.

Klemensa Vencela fon Meterniha,²¹ na ručku u njihovom domu 12. januara 1837. godine, na kome su bili i najznačajniji ljudi austrijske prijestonice i ruski otpravnik poslova knez Gorčakov.²²

Grofica Melanija je bila vrlo lijepa i šarmanтна žena, od Njegoša starija svega nekoliko godina, a od svoga muža mlađa dvostruko – on je tada imao 64, a ona 32 godine. Ta dražesna Bečlijka, očaravajućeg osmijeha i vrlo ljubazna, ostavila je dubok utisak na Njegoša. Meternih je bio, poslije cara, prva austrijska politička ličnost, stvarni upravljač Austrijskim carstvom, kreator cjelokupne evropske politike, kojom je neograničeno vladao četiri decenije. Samo je njime vladala Melanija. Oduševljen dočekom, nadahnut Melanijom, Njegoš je bračnom paru Meternih posvetio prigodnu pjesmu, kojom su domaćini bili počastvovani, ali austrijski kancelar nije dopustio da se štampa. Pošto Njegoš nije

²¹ *Klemens Vencel fon Meternih Lotar* (1773-1854), austrijski državnik i političar, vješt diplomata.

Na zahtjev Napoleona Bonaparte bio je austrijski poslanik u Parizu (1806-1809). Time je otpočela njegova sjajna diplomatska i politička karijera. Od 1809. do 1849. bio je ministar spoljnih poslova. Njegov uticaj, ugled i moć su stalno rasli. Ubrzo je postao prva politička ličnost u zemlji. Na Bečkom kongresu 1814-1815. bio je centralna ličnost, tvorac novog preuređenja Evrope, kreator cjelokupne evropske politike, jedan od tvoraca Svete alijanse. Vrhunac političke moći je dosegao pošto je 1821. postavljen za dvorskog i državnog sekretara. Od tada je neograničeno upravljao državom zavodeći u Austriji policijsku cenzuru a vješala i robiju u pokorenim oblastima.

Za vrijeme revolucije 1848. pobjegao je iz zemlje. Vratio se nakon pobjede reakcije 1851. godine, ali je izgubio svoj nekadašnji položaj. Umro je 1859. godine u 86. godini života.

²² *Aleksandar Mihajlovič Gorčakov* (1798-1883) ruski diplomata, ministar inostranih poslova, predsjednik vlade. Podržavao je Crnu Goru u njenim političkim aspiracijama.

pristao da se susretne sa turskim ambasadorom u Beču,²³ kancelar Meternih ga nije pozvao na posljednji bal.

Kasnije je knjeginja Melanija Meternih, nekako maliciozno, možda zbog vladičinih neuzvraćenih pogleda, zapisala u svojim *Memoarima*: „Imala sam na dineu arhiepiskopa i vladaoca Crne Gore, diva od čovjeka, koji malo misli na svoju dijecezu, no koji više sanja da se naodseca turskih glava. Stasa je divovskoga“...²⁴

Njegoš je u domu Meternihovih bio još jedanput, 4. februara 1844. godine.²⁵

U međuvremenu Vladika posjećuje groficu Apraksin,²⁶ ženu ruskog poslanika u Beču grofa Apraksina, i ona ga poziva na ručak 30. januara 1837. O tome dalje nema podataka...

Njegoš je konačno dobio poziv iz Rusije i, nakon izvjesnog zadržavanja u Pskovu, koje je više ličilo na zatočenje, stigao je u Petrograd početkom maja 1837. godine, đe se opravdao od svih optužbi i kleveta svojih neprijatelja i ponovo stekao povjerenje ruskog dvora i bio svuda rado priman.

U Crnu Goru se vratio krajem ljeta iste godine.

Još jedna žena je te 1837. godine ušla u vladičin život, Franciska Bartoleti Žom,²⁷ Tršćanka slovenačkog porijekla,

²³ Jevto Milović, *Njegoš u slici i riječi*, Titograd 1974, str. 61–62.

²⁴ Laza Sekulić, *Vladika Rade u Beču* i zapisi Melanije Meternih, *Letopis Matice srpske*, 321, 1930, str. 370; M. Metternich, *Mémoire*, Paris 1880-1884, t. VI, 159.

²⁵ Vasilij Popović, *Meternih o Njegošu 1937*, Brastvo, 21, 1924, str. 178.

²⁶ *Grofica Apraksin*, supruga ruskog poslanika u Beču grofa Apraksina. – Isto, str. 72.

²⁷ *Franciska Bartoleti Žom* (1813–?) druga žena Antida Žoma, koja je živjela u Trstu, a za njega se udala 3. V 1836. Tada su oboje bili stari 23 godine, kao i Njegoš. Franciska je bila Slovenka, ćerka Vinćenca Bartoletija iz Ljubljane. Pratila je muža po napuštanju Cetinja na njegovom putu u Rusiju, gdje je nestao u nekoj tamnici ili u Sibiru zbog svojih revolucionarnih ideja,

supruga Njegoševog profesora francuskog jezika Antida Žoma, koji je, nadahnut idejama Francuske revolucije i svojim obrazovanjem, dosta uticao na njega. Antid Žom²⁸ je svoju suprugu prvo smjestio u Kotor, a kad im je napravljena kućica na Cetinju, ona je došla u crnogorsku prijestonicu, krajem maja 1838. godine.

Franciska je bila veoma obrazovana. Dobro je govorila italijanski, francuski, njemački i engleski jezik, držala je do svog ugleda, bila je veoma plemenita i čestita. Neki Njegoševi biografi navode da ipak „nije mogla da odoli ljepoti crnogorskog kneza-vladike, pa su zli jezici širili glasine da mu je ljubavnica“. Na pitanje kako je životu i rasonodama velikih gradova pretpostavila život u maloj crnogorskoj prijestonici, ona je navodno odgovorila: „Tamo gdje je Njegoš, ne može biti dosadno“. Ali nesumnjivo je da je zahvaljujući svojoj kulturi, obrazovanju i znanju jezika mogla uticati na mladog crnogorskog vladiku, svoga vršnjaka po godinama i uopšte svojim prisustvom u cetinjskoj pustinji.

U međuvremenu se Franciskino zdravlje narušilo pa je muž morao da je odvede na pregled u Kotor. Ona će ubrzo napustiti Crnu Goru što zbog pogoršanog zdravlja, što zbog nesuglasica koje su izbile između njenoga muža i Njegoša, navodno oko povišice plate. Oboje su, Franciska i Antid, napustili Crnu Goru početkom jula 1839. godine.

kao sumnjivi stranac. – Dr Krunoslav Spasić, *Njegoš i Francuzi*. – dopunjeno francusko izdanje. – Zaječar, 1988, str. 11-27; 19-21; Jevto Milović.

²⁸ *Antid Žom* (1813-?) Njegošev učitelj francuskog jezika, slobodoumni Francuz, politički emigrant. Kod Njegoša je ostao godinu i po (22. I 1938–10. VIII 1839) i puno uticao na mladoga crnogorskog vladara i pjesnika. – Dr Krunoslav Spasić, *Njegoš i Francuzi*, str. 11-27; Jevto Milović, *Staze ka Njegošu*, Titograd 1983, str. 14-37.

I Antid i Franciska su vršili blagotvoran uticaj na Njegoša. Učili su ga francuski jezik i uveli u francusku literaturu i evropske prilike u književnosti.

Međutim, u stvaralačkom pogledu, Petar II Petrović Njegoš na književnom planu nije ništa značajno učinio sve do 1845. godine. Bile su to godine učenja, i upoznavanja velikih pisaca i njihovih djela, ali i državnčkih briga...

Njegoša su plijenili ženska ljepota, duševna i fizička, ženstvenost, ono vječno žensko što vuče ka vasioni, ka transcendenciji.

Zanimljiv je i susret u Beču sa pjesnikinjom Milicom Stojadinović Srpkinjom,²⁹ čijom je divnom pojavom bio iznenađen pa je navodno egzaltirano rekao: „Ja poeta, ona poeta, da nijesam kaluđer, eto knjeginje Crnoj Gori.“ I oko te lirske ljubavi dvoje mladih pjesnika ostala je misterija, više u sferi legende nego u stvarnosti.

Milica Stojadinović-Srpkinja i Njegoš su se sreli, prvi i posljednji put, 16. maja, u podne, 1851. godine kada ga je, kao prijateljica Mine Karadžić, s Vukom Karadžićem posjetila u Beču, đe se zadesio radi liječenja, pošto je bio smrtno bolestan.³⁰ Kad se Milica vratila iz posjete, tome sastanku posvetila je pjesmu (*Sebi u spomen*), u kojoj je predviđjela vladčinu skoru smrt, što se nažalost i obistinilo. A kada je za to saznala ožalila ga je u pjesmi *Vladici Njegošu*.³¹ Ljubomir Durković-Jakšić piše: „Iz podataka

²⁹ *Milica Stojadinović Srpkinja* (1830-1878), jedna od prvih pjesnikinja u srpskoj književnosti, zvana *Vrdnička vila*, poznata i cijenjena po svojim romantičarskim stihovima. Sa Njegošem se srela u Beču 1851. godine. Ona je tada imala 21 a Njegoš 38 godina. O tome susretu su pisali Đorđe Rajković (*Putnik*, 4, 1862, 162-164); Ludvig Frankl (*Srpski književni glasnik*, 17, 1906, 903) i Ljubomir Durković – Jakšić (*Njegoš i dve srpkinke*).

³⁰ Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegoš i dve Srpkinke*. 1. *Njegoš i Milica Stojanović Srpkinja*. – AIICG, fasc. 324/8, str. 1-7.

³¹ *Isto*, str. 2.

kojima raspoložemo ne bi se moglo reći da je Milica, kao žensko biće, imala neko naročito osećanje prema Njegošu³². Kasnije su neki izmišljali i domišljali kako je, navodno, Njegoš bio zaljubljen u Milicu Stojadinović-Srpkinju, ali da mu ona nije uzvratila ljubav, već je patila za njegovim prijateljem Ljubomirom Nenadovićem. Umirući Njegoš, pa zaljubljen!...³³

Prema drugoj mladoj Srpkinji Mini Karadžić (1828-1896) Njegoš je imao bratski odnos. U domu Vuka Karadžića, u Beču, Njegoš je bio više puta. Između 1846. i 1851. on je u njenoj Spomenici napisao četrnaest stihova, ali nije naznačio datum.³⁴

Takođe, velika misterija je za Njegoševe pasionirane biografe i odnos Njegoša i prelijepe grofice Dore d' Istre,³⁵ rumunske ljepotice čije je pravo ime Elena Kolcov Masalski, rođene u Bukureštu 1828. godine, iz aristokratske porodice koja je davala vladare u Vlaškoj i Moldaviji. I ona je bila književnica. Neposredno po Njegoševoj smrti, ophrvana tugom za vladikom – pjesnikom, posjetila je Cetinje. U svojim dnevnicima pominje Njegoša, njegovu ljepotu, mudrost i otmenost.

³² Isto, str. 5-7. Po Ljubomiru Durkoviću-Jakšiću, Milica se nije u vjerskoj toleranciji slagala sa Njegošem, sa njegovim odnosnom prema katolicima i muslimanima, za koga su oni bili „naše gore list“. Ona se *srdila* na Njegoševe izjave: „Svi smo mi braća i brat je mio ma koje vjere bio“ i stihove:

„Ne pita se, ko se kako krsti,
no čija mu krvca grije dušu,
čije ga je ml'jeko zadojilo“

³³ <http://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/7-velikih-ljubavi> – koga su voleli Njegoš, Laza Kostić itd. Članak 2212951. – Njegoš i Milica: neuzvrćena ljubav...

³⁴ Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegoš i dve Srpkinje*, 1. *Njegoš i Mina Vukomanović Karadžić*. – AIICG, fasc. 324/21, str. 7-8.

³⁵ *Grofica Dora d' Istra* (Elena Kolcov Mesalski). – Isidora Bjelica, *Tajni život P. P. Njegoša ili Vladika i džentlmen*, Beograd 2003, 7-51; 38.

Ipak, žena koja je meteorski ušla u Njegošev život i dušu, koja ga je prosto opčinila i postala njegova opsesija bila je Trščanka, čuvena balerina Flora Fabri udata Bretin,³⁶ od njega starija šest godina.

Njegoš je 20. januara 1844. godine, kao specijalni gost gradonačelnika Trsta,³⁷ uz druge počasti koje su mu upriličene, prisustvovao operi *Robert Đavo* u trščanskom pozorištu (*Teatro Grande*) u kojoj je Flora imala ulogu Helene.³⁸ On je bio fasciniran njenom pojavom i igrom, toliko da joj je, nakon poznanstva i razgovora poslije predstave, sutradan poslao po hotelskom momku cvijeće i ispjevao pjesmu *Tri dana u Trijestu*,³⁹ u kojoj je Flori posvetio šest stihova, što je izazvalo različite komentare u javnosti. Ali to je bilo jače od vladike i državnika. On je reagovao kao čovjek zanesen ženskom ljepotom, koja je uzburkala u njemu i strasti, i dušu i duh. Taj zanos ga je podigao do vasiona, iz njega su u naredne tri godine nastala njegova najbolja djela.

Njegoševi stihovi posvećeni Flori u pomenutoj pjesmi glase:

*Skupa smo se mi svi veselili
Gledajući gracioznu Floru,
Sjajnu zvijezdu trestanskog teatra,
Koja odmah zefirnim poletom
I pogledom svojim očaranim*

³⁶ *Flora Fabri Bretin* (1807-1857). Porijeklom iz Firence. Karijeru je započela upravo 1837. godine. Najčešće je nastupala sa suprugom Luidijem Bretinom, koji je takođe bio baletski igrač. Osim na pozornicama Italije, igrala je u Parizu, Londonu, Madridu, Hamburgu, Lajpcigu. Od Njegoša je bila starija šest godina. – Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, Podgorica 2014, str. 73-88; 167-176.

³⁷ *Isto*, 80-82.

³⁸ *Isto*, 167-176.

³⁹ *Isto*, 167-176; Krunoslav Spasić, *Njegoš i Francuzi*, str. 54-58.

*Pakâ u raj može pretvoriti,
Ka Danica iza mračne noći
Što zasmije svode Uranove.*⁴⁰

Iako je Flora na neki način bila fatalna i idealna žena Njegoševa života i pjesništva, ne zna se da li joj je „pustinjak cetinjski“, pjesnik i vladika crnogorski, da „ne zna Cetinje i Sinod u Petrogradu“, posvetio još neke stihove koji nijesu sačuvani niti da li je ona ili neka druga žena inspirisala pjesmu „Noć skuplja vijeka“, koja je apokrifno čuvana i, ipak, sačuvana i smatra se jednom od najljepših pjesama našega četveroimenog jezika – kao *crnogorska pjesma nad pjesmama*.

Još je jedna balerina mogla inspirisati Njegoša i usijati njegov stvaralački zanos i imaginaciju – Natali Fric-Džems,⁴¹ Francuskinja engleskog porijekla koju je on mogao videti na sceni 1844. ili 1846. godine ali se ne zna da li je i ona imala čast da joj vladika napiše neku posvetu u stihovima.

I pored svih nastojanja istraživača koji su se bavili pitanjem vremena i mjesta nastanka Vladičine pjesme *Noć skuplja vijeka*, i time koja ga je žena konkretno inspirisala, zagonetka nije riješena. Jevto Milović je tvrdio da je „jedina sačuvana Njegoševa ljubavna pjesma“ nastala 1845. godine prilikom njegovog silaska u Boku „radi poboljšanja zdravlja“, kada je on boravio u Perastu od 23. jula do 2. avgusta.

Pjesma je sačuvana u Njegoševoj *Bilježnici*,⁴² koju je ćerka kralja Nikole Ksenija Petrović Njegoš⁴³ 1956. godine ustupila

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ Krunoslav Spasić, *Njegoš i Francuzi*, 55-58; Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, str. 171-173.

⁴² Njegoševa Bilježnica, Cetinje 1956, str. 195-198.

⁴³ Ksenija Petrović Njegoš (Cetinje, 10/22. IV 1881 – Pariz 1960), deseto dijete i osma po redu ćerka kralja Nikole Petrovića Njegoša. Njeni posmrtni ostaci su 1989. godine prenijeti u Crnu Goru.

bivšem crnogorskom ministru Peru Šoću, a on je odmah poklonio Državnom muzeju na Cetinju, gdje je iste godine objavljena.

Prije objavljivanja za ovu pjesmu znali su samo rijetki Njegoševi prijatelji, kojima je on pokazivao i čitao: Milorad Medaković,⁴⁴ koji je i svjedok njenoga nastanka, Matija Ban⁴⁵ i Vuk Vrčević.⁴⁶

Milorad Medaković, Njegošev sekretar i ađutant, boravio je na Cetinju od 1844. do 1848. Bili su i lični prijatelji, samo što je sekretar bio desetak godina mlađi od vladike crnogorskog. Po Medakoviću, Njegoš je radi zdravlja sišao u Boku, „da se kupa i nastani u Perastu“.⁴⁷ U knjizi *P. P. Njegoš posljednji vladajući vladika crnogorski*,⁴⁸ objavljenoj s izvjesnim zakašnjenjem, u Novom Sadu 1882. godine, Milorad Medaković piše:

„Vladika sjedeći u svojoj sobi, po svojem običaju ili čitaše ili pisaše što; a kako je u drugoj kući bila jedna đevojka, koja pogledaše na njega ili iz ljubopitstva ili što se zagledala u vladiku – sva je prilika da se njojzi vladika dopadaše, a zaista imala se u što i zagledati, jer to bješe jedan od najljepših ljudih – pa često bacaše svoj pogled na vladiku; a ovaj još u mladijema i najснаžnijema godinama ne preziraše ove umiljate poglede. U takvijema prijatnijema časovima, đe priroda sve nadmašuje, đe

⁴⁴ Milorad Medaković (Zvonigrad, Lika, novembar 1824 – Beograd 14. III 1897), istoričar, sekretar Petra II Petrovića Njegoša i knjaza Danila. Napisao je knjigu o Njegošu *P. P. Njegoš posljednji vladajući vladika crnogorski*, istina s izvjesnim zakašnjenjem (Novi Sad 1882).

⁴⁵ Matija Ban (1818–1903), činovnik vlade Knjaževine Srbije, zadužen za političko-propagandni rad. Povjerljivi Garašaninov čovjek.

⁴⁶ Vrčević Vuk (Risan, 22. II 1811 – Dubrovnik, 13. VIII 1882), sakupljač narodnih umotvorina, sekretar knjaza Danila.

⁴⁷ Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, posljednji vladajući vladika crnogorski*, Beograd 1882, str. 115–116.

⁴⁸ *Isto*.

se sva čuvstva pokreću, a poetična sila leti po visinama, napiše vladika, taj pjesnik, pjesmu ljubavi. Ovu pjesmu nosaše vladika jednako za kolanom, pa kad se povrati na Cetinje, jednog dana izvadi je iza kolana pa je pročita ađutantu. Ta se pjesma odlikovavše od sviju njegovijeh pjesama; ona predstavljaše živu silu ljubavi, u njoj su se okupile sve miline i dražesti i ta bi se pjesma morala nazvati krunom njegovijeh pjesama. Iskaše mu je ađutant, da mu je dade; a on se nasmija umiljato pa će reći: „A kako da ti dam? Zar da pečataš u novinama?“ – „Zaslužuje da se svuda pečata“, odgovori mu ovaj. „A kako bi to izgledalo: vladika pa piše pjesmu o ljubavi? – ne dam!“ Opet ađutant moli da mu dade, da je prepíše, a vladika će reći: „Nećeš da đavolju!“ – Smijući se savije pjesmu te je opet zađene za kolan. Ne zna se šta je šnjome učinio, ali je sva prilika da je izgorio“.⁴⁹

Nije još utvrđeno, iako to nema poseban estetski značaj, ko je mogla biti žena koja je inspirisala Njegoša da napiše najljepšu pjesmu svoga jezika. Da li je to ona đevojka iz plemićke palate i porodice Mazarović⁵⁰ dok je on boravio u Perastu u susjednoj palati Balovića,⁵¹ teško je odgovoriti. Ovu pjesmu Njegoš je pokazao i pročitao Matiji Banu⁵² prilikom njegovog trodnevnog boravka na Cetinju, u julu 1849. godine. M. Ban je zapisao: „Međutim, jedna njegova ljubavna romanca, koju mi je pročitao, bila je pisana u duhu francuskom i to najodličnijem, ona bijaše pravo zрно bisera, ali već onda Vladikom osuđena i po svoj prilici pred smrt uništena“.⁵³ Na svu sreću to se nije desilo. Pjesma je sačuvana u Njegoševoj *Bilježnici*.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Palata peraštanske plemićke porodice Mazarović.

⁵¹ Palata peraštanske plemićke porodice Balović.

⁵² Matija Ban, „Tri susreta s vladikom Radom“, *Zapisi*, Cetinje 1938, knj. XX, str. 342.

⁵³ Isto.

Ljubavni zanos, *Eros*, koji je osnova Njegoševe pjesme, romantičarske je provenijencije ali ima i snažan platonijanski odjek. *Eros* je put ka saznanju i biću svijeta, ali sa izrazito nje-goševskim pečatom.

Po našem doživljaju pjesme i estetskom sudu Njegoševu pjesmu *Noć skuplja vijeka*, nesumnjivo najljepšu i najtajan-stveniju, moguće je shvatiti na dva načina. Prvi, po kome se pje-sma može tumačiti kao pjesnikov ljubavni susret s konkretnom ženom, romantičarski idealizovan, i, drugi, kao trenutak mističnog sjedinjenja duše s Apsolutom (skrivenim Bogom), gdje je žena samo medijum za njegovo prisustvo, metafizičko – plato-nijanska karika na putu do njega. Ta staza je put erotskog zanosa, posebnog entuzijazma i otkrivanja bića svijeta. Razvijanje ovih teza zahtijevalo bi posebnu elaboraciju.⁵⁴

Sjećanje na Floru ga je, kao neki metafizički lajt-motiv stalno pratilo. Ona je, ne samo po imenu nego i stvarno, imala u nje-govom životu i stvaralaštvu ulogu boginje, kao ona iz mita.

Na posljednjem putovanju u svijet u novembru 1850. godine Njegoš je, otimajući se opakoj bolesti pošao na liječenje kod bečkog doktora Jozefa Škode,⁵⁵ stručnjaka za plućne bolesti a zatim se uputio prema jugu Italije gdje je klima blaža i blagot-vornija. U Trstu, čvorištu svoje sudbine, zadržao se nekoliko dana. U kući Spiridona Gopčevića,⁵⁶ porijeklom iz Boke Kotorske, uglednog i bogatog tršćanskog trgovca u brodovlasnika, u čast Vladičinu upriličena je gozba. U prigodnoj pjesmi „Pirovanje“ on egzaltirano slavi vanrednu ljepotu

⁵⁴ Marijan Mašo Miljić, „Crnogorska pjesma nad pjesmama“, *Matica*, br. 55, Cetinje – Podgorica 2013, str. 189-108; Stevan Kordić, *Poetika ćutnje*, „Granice doživljaja i granice jezika“; Uz Njegoševu pjesmu „*Noć skuplja vijeka*“, Titograd 1986, str. 27-44.

⁵⁵ Jozef Škoda, čuveni bečki ljekar za plućne bolesti.

⁵⁶ Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, str. 87.

„kitne domačice“, mlade Bečlijke Lujze Emon,⁵⁷ s kojom se njegov domaćin skoro bio vjenčao.

Njegoš je putovao po Italiji nadajući se poboljšanju zdravlja. Iako bolestan razgledao je znamenitosti, obilazio galerije i crkve, divio se umjetničkim djelima, uzimao želju od svijeta.

Ljubomir Nenadović,⁵⁸ koji ga je pratio na tim putovanjima opisao je veče za vrijeme prijema kod Rotšilda, u Napulju, u martu 1851. godine: „Do vladike se nije moglo doći, jednako su ga okruživale najljepše dame i molile da im priča o Crnoj Gori, o četama i o ratovanju Crnogoraca.

Vladika je bio dobre volje; govorio je neprestano. Ja, koji ga svaki dan slušam, divio sam se tada njegovom govoru, njegovim pričama i jezgrovitim dosetkama. On je često pri tome pričanju dolazio u *poetsko oduševljenje*. Kud god je kročio, svuda su ga pratila najveća gospoda i gospođe“.⁵⁹ Njegoš je govorio italijanski, a još bolje francuski.

Međutim, pješčanik Njegoševa života polako je isticao. Njegošev život je sve više bivao u vlasti Tanatosa.

Iako se od djetinjstva izdvajao stasom, snagom i ljepotom, Njegoš je rano počeo da pobolijeva.

Nekoliko godina i prije izbora za vladara Crne Gore i on je kasnije sve do završetka „nove kuće“ poslije nazvane Biljardom⁶⁰ živio, radio i učio u hladnim i vlažnim prostorijama

⁵⁷ *Isto*, 87; 175.

⁵⁸ Ljubomir Nenadović (Brankovina, Valjevo 14. IX 1826 – Valjevo, 21. I 1895), srpski književnik. Ostavio je dragocjene podatke o Njegošu, Crnoj Gori i Crnogorcima.

⁵⁹ Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Italije*, Cetinje: Obod, 1975, str. 25.

⁶⁰ *Biljarda* – Njegoševa rezidencija, tzv. Nova kuća, podignuta 1838. godine. U njoj su, pored vladara, bili smještene i institucije državne vlasti, a imala je i prostorije za strane goste. Dobila je ime po biljaru koji je kupljen u Beču 1839. godine, smješten u jednoj prostoriji.

Cetinjskog manastira, đe se slabo i ložilo, što je, između ostalog, uslovalo narušavanje njegovog zdravlja. Kao i njegovi prethodnici i on je vrlo rano počeo da pati od reumatizma.⁶¹

Za razliku od njegovih roditelja, koji su doživjeli duboku starost, on nije živio ni punih 38 godina.

Da napomenem da je 1833. godine Njegoš dok je bio u Kotoru doživio trovanje, koje je preživio, ali je ono moralo ostaviti posljedice.⁶² Uporno se prećutkuje da je mladi Njegoš u februaru 1834. godine „ranjen hladnim oružjem u ruku“ prilikom sakupljanja danka u Brdima, gdje je naišao na otpor, pa je došlo do sukoba između Brđana i vladicine gvardije.⁶³

Od 1838. godine on je povremeno silazio u Kotor, odnosno Prčanj ili Perast radi poboljšanja zdravlja, kupanja i liječenja reumatizma.

Posljednjih mjeseci 1849. godine Njegoš je „prokašljao“ i fizički oslabio,⁶⁴ što je značilo da je nešto ozbiljno u pitanju. Zbog toga je morao da se spušta u Kotor, u blažu klimu. Do drastičnog pogoršanja zdravlja došlo je u proljeće 1850. godine, kada je igrajući na bilijaru počeo „krv bacati“.

Došao je u Prčanj početkom 1850, đe je 20. maja napisao svoj *Testament*.

Prvi dio *Testamenta* predstavlja apoteozu Boga i himnu postojanju i ljudskoj duši:

Slava tebje pokazavšemu nam svijet!

*Hvala ti, Gospodi, jer si me na brijegu jednoga tvoje-
ga svijeta udostojio izvesti i zrakah jednoga tvojega div-
noga sunca blagovolio napojiti. Hvala ti, Gospodi, jer si
me na zemlji nad milionima i dušom i tijelom ukrasio.*

⁶² Risto J. Dragičević, „Njegoševa bolest i smrt“, *Članci o Njegošu*, Cetinje 1949, str. 172–216; 176; Jevto M. Milović, „Izvjestaji o stanju Njegoševa zdravlja“, *Petar Petrović Njegoš u svom vremenu*, str. 588–627.

⁶³ *Isto*, 177; *Isto*, 607–610.

⁶⁴ *Isto*, 179; *Isto*, 610.

*Koliko me od moga djetinjstva tvoje nepostižimo
veličestvo topilo u gimne božestvene radosti, udivljenija
i veleljepote tvoje, toliko sam bijednu sudbinu ljudsku sa
užasom rasmatrao i oplakivao.*

*Tvoje je slovo sve iz ništa satvorio; tvome je zakonu
sve pokoreno. Čovjek je smrtnan i mora umrijeti.*

*Ja sa nadaždom stupam k tvojemu svetišću božestve-
nome, kojega sam svijetlu sjenku nazrio jošte s brijega
kojega su moji smrtni koraci mjerili.*

*Ja na tvoj poziv smireno idem ili pod tvojim lonom da
vječni san boravim ili u horove besmrtnne da te vječno
slavim.*

*Ako li se sada dogodi da umrem, ovaj način poslje
sebe ostavljam.“⁶⁵*

Drugi dio *Testamenta* posvećen je zemaljskim stvarima.

Ispraćaj iz Kotora bio je tužan, ispratilo ga je mnogo naroda. Nedjelju dana kasnije Njegoš je bio na putu za Italiju. Italijanski ljekari su kod Njegoša konstatovali „neizlječivu tuberkulozu“, savjetujući mu da se vrati u svoju zemlju, da ne koristi ljekove već da vodi umjeren život. Zbog velike zapare i vrućine Vladika se početkom jula vratio u Crnu Goru. Njegoš 22. avgusta piše pismo svome kotorskom prijatelju i ljekaru Petru Marinkoviću:⁶⁶

„Ja nijesam još ozdravio, ali sam se dobro popravio. U mojoj bolesti ja sam i o smrti pomišljao, nego ova miso ni malo meni škodila nije, no šta više zrake su mi duševne lakše kroz tijelo pronicale, kako sunčane zrake kroz tanke razdrobljene oblake što lakše proniču. Moja je ideja među nebesima i grobnicom smjelo lećela i ja sam smrt ovako razumio: ili je tihi, vječni san, koji sam boravio pređe rođenja, ili lako putovanje iz svijeta u svijet i pričišljenje besmrtnome liku i vječno blaženstvo. Ja se

⁶⁵ Petrovići – pisci, duhovnici, vladari / priređivači Slobodan Tomović, Goran Sekulović, Podgorica 1997, tom II, str. 845.

⁶⁶ Risto J. Dragičević, *Članci o Njegošu*, 184–185.

ada nimalo bojao nijesam, jerbo u meni adska duša nije, i ja Boga ne pretstavljam kao Nerona i Muhameda II, no ga pretstavljam po Njegovom Veličestvu za duha preveličenstvenoga – premilostivoga svojima tvarima. Ja sam dušu čovečesku pretstavljao za neki tajanstveni fokus, koja, kako se razdvoji od tijela, sine hitrom zračicom i zapali besmrtni plam našega vječnoga života i blaženstva na nebesima. A naše jadno tijelo što je? Ugoštenije i popiranije zemaljskoga gada, - glibina od koje se gadi, - prašina sa kojom se vihorovi rugaju i igraju: njom bistre istočnike vodene mute, njom sjajne zrake sunčane zatmivaju. I velikoga čuda: koliko mi ovo ništavilo ljubimo i koliko nas intesuje! Tijelo je mnogo ništavije no ckleni sud – dajbudi izlomljena stakla kupe kaljavi Čifuti i pomenuti trgovci te ij' prodaju, a naše tijelo bez duše nizašto ne služi.

Dosadih Vam, no to je kriva dobrota Vaše duše koju ste mi otkrili. Hiljadu sam sovjetnika imao otkako sam se razbolio, no sam se najviše Vašega sovjeta držao i danas se najviše držim, jerbo sam vidio da iz dubine poznanstva i blagorodne duše istječe. Neki su me sovjetovali da ništa ne mislim – kako će čovjek živjeti a ne misliti? Neki su me sovjetovali da oči na ženski pol ne okrećem, a čovjek ne može i sa smrtnoga odra da oči ne baci na krasno stvorenije.⁶⁷

Krajem septembra 1850. godine, pored nekoliko uglednih ličnosti posjetio ga je i Đorđe Stratimirović, koji je između ostalog zapisao:

„Sasvim je oslabeo, i od teške bolesti, i od jedne velike ljubavi.⁶⁸ Ali „od toga su u grobu ključevi“, kako bi sam Vladika kazao.

Dosta je puta od jada rekao. „Kami sreća da se nijesam s Cetinja nikud micao“. Ali kao čovjek koji je htio i volio da živi, u svemu borac, nije se predavao.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ *Isto*, 188. – Isidora Bjelica, *Tajni život P. P. Njegoša*, str. 23.

Ako je sve prolazno, a čovjek najprolazniji, nije ništa bez nekog višeg smisla. Ako je za Njegoša ljubav bila neostvarljiv san, ona se bar otjelovila u njegovim književnim ženskim likovima: Anđeliji - snahi Vuka Mandušića, Fatimi - snahi bana Milonjića, Ruži Ksanovoj, baba proročica, Sestri Batrićevoj, Ruži Leković, Ljubici Radunovoj, Vili⁶⁹ itd... U stvaralaštvu Njegošev odnos prema ženi transformisao se od njene spiritualizacije prema konkretnim likovima.

Početkom novembra Njegoš je krenuo u Italiju na svoje potonje putovanje, kod čuvenih ljekara i u podnošljiviju klimu. U inostranstvu, Beču i Italiji, ostao je sve do početka avgusta 1851. godine. Nakon kratkog poboljšanja, stanje njegovog zdravlja se naglo pogoršalo od 12. oktobra. Čuvene cetinjske kiše i loše vrijeme omeli su bolesnog Vladiku da opet pođe neđe dalje da sebi traži lijeka. Njegoš je izdahnuo u petak 19/31. oktobra 1851. godine u 10 sati⁷⁰ prije podne, a sahranjen je tri dana kasnije.⁷¹ Veliko nevrijeme i strah od dušmana da mu ne ponesu glavu nijesu dali da bude ispunjena njegova zavjetna volja, *amanet* da bude sahranjen u kapeli na Lovćenu, koju je za života podigao i posvetio svome velikom stricu svetom Petru Cetinjskom.

O Njegoševoj borbi između Erosa i Tanatosa, života i smrti govori i njegova potonja ura kada se opraštao od ovoga svijeta, naroda i Crne Gore, kojima je upravljao dvije decenije, učvrstio državne organe i proslavio ih svojim djelima.

Zapis Vladičinog ađutanta i ličnog prijatelja, korektora *Gorskog vijenca*, M. Medakovića, svjedoči njegove potonje riječi:

⁶⁹ Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, str. 175; Krsto Pižurica, *Žena u Njegoševom djelu*, str. 63–103.

⁷⁰ Risto J. Dragičević, *Članci o Njegošu*, str. 203; Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, str. 627.

⁷¹ *Isto*, str. 208; *Isto*, str. 631–640.

„Ja umirem Crnogorci! Ali mi nije ža' što ću umrijeti, no mi je ža' što još ne poživjeh barem dvije godine, te biste videli na čemu bih vas ostavio.

Ja sam živio među vami, ali me nijeste poznali, doći će vrijeme kad ćete me se sjećati i govoriti, da je Vladika dobar bio, prema drugih gorkijeh iskušenja koja vi predstoje“.⁷²

Pošto su mu se Pero i Đorđije⁷³ zakleli da će mu ispuniti potonju želju i sahraniti ga na Lovćenu, Njegoš se sam pričestio, otevši putir popu koji je krenuo to da učini, ljutito rekavši: „Ti ćeš da me pričešćuješ“.⁷⁴

Samo je vazda prisebni Novica Cerović⁷⁵ rizikovao da ga pita za potonju oporuku: „Gospodaru, tebi se život krati!“ Njegoš odvrća: „I prekratio se.“

A onda kao u antičkim dramama hor, ili kolo u *Gorskom vijencu*, u jedan glas slili su se glavari i narod: „Oprosti nam gospodare tvoj hljeb i so“.⁷⁶ On je potonjim naporom prozborio:

„Neka vam je prosto i neka Bog vama i svakome Crnogorci i Srbinu, đe gođ koji bio, blagoslovi i umnoži svaku dobru rabotu“.⁷⁷ Počutao je, pa dodao: „Ne zaboravite na moje riječi! Ljubite Crnu Goru i sirotinji činite pravdu!“⁷⁸

⁷² Milorad Medaković, *P. P. Njegoš – posljednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad 1882, str. 180.

⁷³ *Isto*, 181.

⁷⁴ *Isto*, 181; Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar, vladika*, Beograd 1988, 572.

⁷⁵ Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar i vladika*, 571–572.

⁷⁶ Ljubomir Nenadović, *O Crnogorcima*, Beograd 1929, 141–143; Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar i vladika*, 572; Vido Latković, *Petar II Petrović Njegoš*, Beograd 1963, 255.

⁷⁷ V. M. G. Medaković, *P. P. Njegoš...*, 181.

⁷⁸ *Isto*.

Pošto je potonji put ustao i prekrstio se, veli Medaković, kriknuo je kao labud: „Preblagi Gospode Bože! Preporučujem ti moju dušu i bijedni narod crnogorski!“⁷⁹

I potonja molitva za Crnu Goru i za narod kome je bio vladika i gospodar:

„O veliki Samostvoritelju, pomози jadnome, no junačkome crnogorskom narodu, održi ga u slozi i viteškom poštenju“.⁸⁰

„Sveti arhanđele Mihaile, primi moju grješnu dušu!“⁸¹

Prije nego je izdahnuo, gospodar Crne Gore je otvorio oči, pogledao okolo, uzeo želju od svijeta i ostao tako sa otvorenim očima.⁸²

Prvo je nastao tajac, pa onda plač.⁸³ I svi su plakali: glavari otvrdlih duša, rodbina, narod – sva Crna Gora.⁸⁴

Vuk Vrčević je zabilježio tužbalicu Njegoševe sestre Stane (Ćane) udate za Marka Filipova Đuraškovića. Ona je pristupivši odru svoga brata i gospodara, navodno, otužala antologijsku tužbalicu, koja je, bez obzira na njenu (ne)autentičnost, puna izuzetnih poruka i amaneta. Oni su važni zato što ona nije bilo ko, bilo koja Crnogorka, već *Njegoševa sestra* i ne nariče za bilo kim nego za svojim bratom i vladarom:

Što si šenat okupio?
Šjajno sunce!
Pa vojvode i serdare?
Zemska glavo!
Kapetane, i glavare?
Sunce žarko!
I birane Crnogorce,

⁷⁹ *Isto.*

⁸⁰ Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar i vladika*, 572.

⁸¹ Vuk Popović, *Kotorska pisma*, 48. *Isto*, M. Đilas, *Njegoš...*, 574.

⁸² *Isto*, M. Đilas, *Njegoš...*, 574.

⁸³ M. Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar, vladika*, 574.

⁸⁴ *Isto.*

Sokolove,
Blagoslovom da ih rosiš,
Blagodete!
Časnim krstom da prekrstiš,
Zlatni krste!
Da zablistaš svetom šljakom,*
Sunčan zračē!
Predaš teška amaneta,
Amanete!
Da te ne bi pokorili,
Mudra glavo!
Ni po smrti ka' do smrti,
Besmrtniče!
No da brane Goru Crnu...
.....
.....
E je sloga s pomoć boga,
Molimo ga!
I biti će, bog će dati,
Koi može!
E si mudro uredio
Crnu Goru.
Jopet će joj bog pomoći...
.....
.....
Al' te molim, noge ljubim,
Gospodare!
Kada budeš svecu stricu
Uz koljeno,
Često okom pogledujte,
Svetitelji,
Na sirotnu Crnu Goru,
Sveta goro!

* Štap, simbol vladarskog dostojanstva, skiptar, žezlo.

Šiljite im bracku slogu
I slobodu,
A od boga blagoslove,
Daj ga bože!
Da se slave i ponose,
Naš ponose!
Svojom slavom, moim rodom,
O moj rode!⁸⁵

Vuk Vrčević je na kraju tužbalice Njegoševe sestre, između ostalog, zapisao:

„Svak je sakrušeno slušao doklen je gođ tužjela, a pošto svrši obori nekoliko suza, poljubi ga najprije u krst na prsima, pa u mitru, pa u ruku i najpotlje u obje noge, svijem se naokolo smjerno pokloni pa ode u sobi Vladičinoj đe su mu bile druge sestre i rodice.⁸⁶

Pred misterijom života i smrti dr Novo Vuković se čudio:

„Među paradoksima ovoga svijeta jedna od najvećih je činjenica da i besmrtni umiru. Visoko uzdignuti u sferi duha, teško dokučivi prosječnim ljudima, oni sa njima, ipak, dijele usud fizičke konačnosti.“⁸⁷

I da završimo Andrićevim riječima:

„Iznad svih žena je majka, koja stoji na kapijama ovog sveta, i na ulazu i na izlazu.“

Ali i riječima šta je, navodno, rekla Njegoševa majka Ivana kad je ušla u Biljardu kod mrtvog sina. Mada su riječi vjerovatno, „iz glave cijela“, nije zanemarljivo narodno mišljenje šta je mogla da kaže Njegoševa majka u času kad je pristupila

⁸⁵ Dr Radmila Pešić, *Tužbalica sestre nad Njegoševim odrom*, Glasnik Etnografskog muzeja, Cetinje 1963, III str. 347–352.

⁸⁶ *Isto*, str. 350–351.

⁸⁷ Besjeda Nova Vukovića 19. oktobra 2001. godine na svečanoj akademiji povodom 150-godišnjice Njegoševe smrti, objavljena u *Pobjedi* pod naslovom „Meteorski je prošao kroz život“.

mrtvome sinu, vladaru i pjesniku. Sagla se, klekla na koljena, pomolila se Bogu za pokoj duše njegove, zatim je ustala, poljubila krst i ruku vladičinu, govoreći:

„Slava i hvala neka je Bogu i Svetoj Trojici, koja me je darovala darom mimo sve žene; ja sam bila i sada sam, najsrećnija majka, kad mi je Bog darivao tebe, moj vazda prelijepi sine. Ja sam najsrećnija majka, kad sam voljom Božjom rodila, odgojila i spremila tebe, koji si bio najljepši među najljepšima, ne samo tijelom nego i dušom. Ti si se odužio svakome tvome, odužio si se Bogu i narodu. Ja vaistinu Božu nikad za tobom neću plakati, kad bih to učinila, ne bih bila tvoja majka. Treba da plaču i da kukaju one majke koje rađaju, nose i čuvaju izrode, izdajnike i pogani ljudske, a ja ne“.⁸⁸

Opet se sagla i poljubila mu ruku i rekla: „Prosta ti bila materinska rana. Prosto ti bilo majčino mlijeko. Slava neka je Bogu koji mi te dao i koji te tako lijepog uzeo, barem će i on tamo imat, što od tebe da vidi“.⁸⁹ Opet se sagla i poljubila mu ruku.

Možda su ove riječi njegove majke *most* između vječnog Erosa i Tanatosa na kome se odvija život svih nas, na kome Njegoš, vječno zamišljen i zapitan, vjekuje.

Petar Petrović Njegoš ostavio je uz *Testament* i razne *oporuke* i *zavještanja*, koje su i nastale između stvarnosti i legende – „iz glave cijela naroda“.

I pored kontinuiranog prisvajanja Njegoša kao državnika i pjesnika i posvajanja njegovog djela, iz okruženja koje voli da se „kiti tuđim, perjem“ i „podmeće kukavičja“ jaja u tuđa gnijezda, jasno je kome je Njegoš zavještao Crnu Goru, kome je u amanet ostavio Crnogorce. Njegoševo *Veliko zavještanje* i njegovi *amaneti* okrenuti su budućnosti a ne prošlosti. Jedino su Crnogorci istinski čuvari *Grala* njegovog besmrtnog duha.

⁸⁸ Tomo P. Oraovac, *Roditelji Njegoševi nad njegovim mrtvačkim odrom*, Bosanska vila, Sarajevo 1910, str. 251.

⁸⁹ *Isto.*